

УДК 811.161.2(07)

**Використання інноваційних технологій у викладанні словотвірної
морфології в курсі «Теоретичні основи сучасної
української літературної мови»**

Демешко І. М.

*Кіровоградський державний педагогічний університет
ім. В. Винниченка, м. Кіровоград, Україна*

У статті висвітлено особливості інноваційних технологій у викладанні словотвірної морфології в курсі «Теоретичні основи сучасної української літературної мови» у взаємодії з традиційними методами навчання, окреслено перспективу дослідження віддієслівних дериватів в українській мові в контексті теоретичних здобутків сучасної лінгвістики, розглянуто проблемні питання дериваційних відношень, з'ясовано особливості морфологічних закономірностей у віддієслівних словотвірних гніздах з вершинним дієсловом іншомовного походження.

Ключові слова: *інноваційні технології, традиційні методи навчання, словотвірна морфологія, девербативи, словотвірна парадигма, словотвірне гніздо.*

Інноваційні процеси, які охопили сучасне суспільство, поступово впроваджуються й у вищих навчальних закладах. Беззаперечним є той факт, що динамізм глобальних змін у світі, перетворення у суспільстві потребують певних змін у системі освіти, принципах і методах її організації, розробки інноваційних технологій навчання, зокрема у викладанні теоретичних курсів на філологічних факультетах вищих навчальних закладів, що зумовлює *актуальність* досліджень цього питання. Інноваційне навчання пов'язане з переглядом процесу набуття знань, розробкою нового стилю навчання.

Мета пропонованої розвідки – обґрунтувати доцільність упровадження інноваційних технологій на заняттях із курсу «Теоретичні основи сучасної української літературної мови» у вищих навчальних закладах, розкрити внутрішньосистемну організацію словотвору в аспекті морфології, встановити особливості морфологічних закономірностей у віддієслівних словотвірних гніздах з вершинним дієсловом іншомовного походження. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) установити особливості використання інноваційних технологій у викладанні курсу «Теоретичні основи сучасної української літературної мови» студентам філологічних спеціальностей; 2) схарактеризувати структурні відношення між вершинним дієсловом та похідними одиницями; 3) виявити особливості морфологічних закономірностей у віддієслівних словотвірних гніздах з вершинним дієсловом іншомовного походження.

В. Ф. Дороз зазначає, що «сучасні реалії інформатизованого суспільства, прагнення до євроінтеграції зумовили пошук нових концептуальних підходів до розви-

тку освіти, науки, культури» [2, с. 39]. У викладанні курсу «Теоретичні основи сучасної української літературної мови» розглядаються теоретичні питання сучасної української літературної мови; концептуальні засади граматики сучасної української літературної мови вищої філологічної освіти, останні досягнення вітчизняного та зарубіжного мовознавства; здійснюється аналіз ключових проблем, спірних питань, що сприяють формуванню в майбутніх філологів науково-лінгвістичного мислення. При організації навчального процесу в системі підготовки спеціалістів-філологів використовується кредитно-модульна технологія викладання української мови у вищій школі, що передбачає оптимізацію освітнього процесу, посилення уваги до самостійної роботи студентів, їх самовизначення. Розглядаються традиційні і нові підходи до визначення статусу частин мови (займенникові слова, статус службових частин мови та ін.), парадигма речення, дискусійні питання щодо проблеми другорядних членів речення в сучасному мовознавстві, сучасні підходи щодо класифікації членів речення, детермінантні й синкретичні члени речення, проблеми односкладного речення в сучасному мовознавстві, питання про парцеляцію, парцельовані конструкції (у межах другорядних членів речення наявні саме парцельовані компоненти), проблеми гіпотаксису та паратаксису сучасної української літературної мови, питання про статус безсполучникового складного речення та ін.

При викладанні даного курсу використовуються принципи модульного навчання: принцип модульності, принцип структурованості змісту навчання, принцип динамічності, принцип оптимальності методів діяльності, принцип гнучкості, принцип усвідомленої перспективи, принцип різносторонності методичного консультування, принцип паритетності; методи функціональної спрямованості: методи одностороннього подання матеріалу; методи проблемного навчання, методи спонукання до творчого пошуку, методи активізації студентів, методи надання додаткової інформації, методи контролю, методи самостійної роботи, методи виховного спрямування; методи модульного навчання (інформаційні, операційні, пошукові, методи самостійного навчання). Щодо методики розроблення кредитно-модульної програми курсу «Теоретичні основи сучасної української літературної мови», то варто зазначити, що було враховано цільове призначення відповідного інформаційного матеріалу, поєднання комплексних, інтегруючих і дидактичних цілей, повнота навчального матеріалу в модулі, відносна самостійність складових модуля, реалізація зворотного зв'язку, оптимальна передача інформаційного й методичного матеріалу. На лекції використовуються електронні посібники, узагальнювальні таблиці, опорні конспекти [1]. Підтримуємо думку О. М. Семенов, що «важливими вимогами побудови навчального засобу є повнота викладу, структурування матеріалу, забезпечення індивідуалізації, доступності» тощо [3, с. 170].

Для організації модульного вивчення курсу студентам, що навчаються за індивідуальним планом, пропонуються індивідуальні завдання. Використовуються різні форми залучення студентів до індивідуальної роботи, нові інформаційні технології: для пошуку інформації в мережі Інтернет (користування інформаційно-пошуковими й інформаційно-довідковими системами).

Сучасний стан лінгвістичних розвідок характеризується спрямованістю уваги мовознавців до проблем становлення, розвитку і функціонування одиниць основних мовних рівнів (ярусів) і проміжних (морфологічного, словотвірного і фразеологічного). Як відомо, словотвір – це функціональне поле мови, у якому тісно взаємодіють усі мовні рівні. Тому при вивченні словотвірної морфології похідних необхідно

диференціювати морфологічні явища, зокрема морфологічні альтернативи, що відбуваються при словозміні і при словотворенні [1, с. 84–97]. У викладанні словотвірної морфології в курсі «Теоретичні основи сучасної української літературної мови» звертається увага на розкриття внутрішньосистемної організації словотвору в аспекті морфології, з'ясування особливостей морфологічних закономірностей у віддієслівних словотвірних гніздах з вершинним дієсловом, зокрема вивчення особливостей морфологічних трансформацій дієслівних основ віддієслівних похідних. У сучасній україністиці актуальним і донині залишається вивчення словотвірної системи як гніздової організації, оскільки вивчення структурно-семантичної організації словотвірного гнізда дає змогу встановити парадигматичні і синтагматичні відношення дериватів, сприяє перспективному і глибинному аналізу процесу словотворення, супутніх словотворенню морфологічних явищ для системного підходу до вивчення дериваційної структури похідних. Проблему структурно-семантичної організації словотвірних гнізд досліджували українські мовознавці І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко, В. О. Горпинич, Є. А. Карпіловська, В. В. Грещук, М. І. Голянич, Н. Я. Тишківська та ін., російські мовознавці О. М. Тихонов, О. А. Земська, Ж. Ж. Варбот, О. С. Кубрякова, І. С. Улуханов та ін. В українській дериватології узагальнення результатів вивчення словотвірних гнізд окремих коренів стало створення відповідних лексикографічних праць – Є. А. Карпіловська «Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями» (2002 р.), Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк «Шкільний словотвірний словник сучасної української мови» (2005 р.). На часі укладання гніздового словника ще не досліджених коренів (основ). Саме цей чинник сприяв вибору об'єктом дослідження словотвірні гнізда з вершинними дієсловами, вивченню морфологічних закономірностей при творенні девербативів вербальної, субстантивної, ад'єктивної та адвербіативної зон. Створення типології словотвірної морфології словотвірних парадигм девербативів з оперттям на словотвірні гнізда потребує аналізу словотвірного потенціалу слів, зокрема вивчення природи відповідних зон похідних (вербальної, субстантивної, ад'єктивної, адвербіальної), що передбачає вивчення словотвірних спроможностей похідних, адже ця проблема досить актуальна у вивченні словотвору української мови.

Результати морфологічного аналізу засвідчують, що в кожного з морфологічних класів найактивнішим є перший ступінь словотворення, який характеризується найбільшим розмаїттям морфологічних моделей, а на другому й наступних – морфологічна активність згасає, що виявляється в якісних і кількісних характеристиках: кількісне зменшення задіяних морфологічних моделей та в їхньому типізованому характері. Морфологічні засоби інформують про формальні властивості поєднаних у дериваційному акті морфем, зокрема про особливості контактної зони (фонемну конфігурацію фіналі твірної основи та ініціалі суфікса), про поєднання організації твірної основи, про тип акцентної позиції слова, акцентні потенції словотворчих засобів, диференціюють утворення від питомих і від запозичених слів певного граматичного класу. Підтримуємо думку О. М. Тихонова, що словотвірне гніздо має чітко визначену структуру, і в основі «побудови гнізд лежить принцип ієрархії, принцип послідовного підпорядкування одних одиниць іншим [5, с. 36]. Необхідно зауважити, що межі словотвірних гнізд рухомі. Адже під впливом лінгвальних і екстралінгвальних чинників гнізда можуть поповнюватися новими словами (пор. *пролонгування, зомбування, пікетувальник, апелювач*) і втрачати деякі значення сло-

ва, коли вони переходять до пасивного складу лексики, втрачаючи смислові зв'язки (пор. *дати* і *продати*, *вити* і *розвити*).

У сучасній дериватології словотвірне гніздо, разом із словотвірним типом, належить до основних системотвірних одиниць словотвірного рівня мови. Якщо для похідних того чи того словотвірного типу загальним елементом є формант, то для словотвірного гнізда – вершинне слово. Оскільки словотвірна парадигма становить собою сукупність усіх похідних одного твірного і виступає частиною словотвірного гнізда. О. М. Тихонов зазначає, що «серед усіх частин мови дієслово має найширші словотвірні зв'язки і рішуче впливає на всі важливі процеси словотворення», наголошуючи на тому, що словотвірні гнізда із вершинами-дієсловами мають найскладнішу структуру і значний склад похідних, особливо на першому ступені деривації [4, с. 286]. Характерно, що в словотвірному гнізді кожен зі ступенів деривації формує свою словотвірну парадигму послідовно відображену в розгортанні гнізда по вертикалі. При базових словах-дієсловах на першому ступені деривації розташовані зворотні дієслова, багатократні, однократні, префіксальні і префіксально-суфіксальні, віддієслівні іменники, прикметники, складні слова [4, с. 287].

Характерно, що типологічною ознакою дериваційних парадигм дієслів є їхнє внутрішнє структурування за частиномовними зонами девербативів. Словотвірні парадигми дієслова представлені три-, дво- та однозонними дериватами. Для віддієслівних похідних продуктивною є тризонна типова словотвірна парадигма. Аналіз понад 320 словотвірних гнізд з вершинними іншомовними коренями дає можливість зробити висновок, що вони структуровані вербальною, субстантивною, ад'єктивною та адвербіальною зонами. Тризонні словотвірні парадигми дієслів з вершинними іншомовними коренями належать до першого продуктивного класу дієслів і представлені вербальною, субстантивною, ад'єктивною та адвербіальною зонами: **адаптувати** – *адаптувати-ся*, *адапт-ацій(а)*, *адаптова-н(ий)*; **анотувати** – *анотувати-ся*, *анотувá-н'н'(а)*, *анот-ацій(а)*, *анотова-н(ий)*, *за-анотувати*. Двотонні словотвірні парадигми дієслів з вершинними іншомовними коренями представлені вербальною і субстантивною зонами, субстантивною і ад'єктивною зонами: **аналізувати** – *аналізувати-ся*, *аналізува́-н'н'(а)*, *аналіз*; *аналіт-ик(а)*, *аналіт-ізм*, *аналітич-н(ий)* 2; на другому ступені деривації представлена тризонна словотвірна парадигма: *аналіт-ик*, *аналітич-н(ий)* 1, *аналітич-н-о*, *аналітик-о-синтетичн(ий)*; **апробувати** – *апробувати-ся*, *апробува́-н'н'(а)*, *апроб-ацій(а)*; **реферувати** – *реферувати-ся*, *рефер-а́р*; **реабілітувати** – *реабілітувати-ся*, *реабіліт-ацій(а)*. Однозонні словотвірні парадигми дієслів з вершинними іншомовними коренями представлені субстантивною, ад'єктивною або вербальною зонами: **вояжувати** – *вояжирува́-н'н'(а)*, *вояжирóв-к(а)*, *вояж*, *вояж-е́р*; **гідрофікувати** – *гідрофікова-н(ий)*; **превалювати** – *превалюва́-н'н'(а)*. Установлено, що безпрефіксні базові дієслова належать переважно до двотонних словотвірних парадигм, а префіксальні – до тризонних словотвірних парадигм. Доведено, що субстантивні та ад'єктивні суфікси потужніше використовують можливості морфологічної системи української мови, ніж вербативні та адвербативні. При базових дієсловах іншомовного походження на першому ступені деривації розташовані зворотні або префіксальні дієслова, іменники з абстрактним значенням, прикметники. Морфологічні позиції детермінують дію таких морфологічних правил: усічення дієслівної основи при творенні похідних, консонантні альтернації в кореневій морфемі на другому й третьому ступенях деривації (**абстрагувати** – *абстра́к-ацій(а)*, *абстра́кт-н(ий)*; **аналізувати** – *аналіз*, *аналіт-*

ик(a), *аналіт-ізм*), депалаталізацію (*жонглювати – жонгл-ёр*) і зміну позиції наголосу (*комбінувати – комбін-ації(a)*, *акумулювати – акумул'-атор*). Морфологічна структура словотвірних гнізд з вершиною-дієсловом іншомовного походження характеризується усиченням дієслівної фінали (форматива *-ува-* (321) або *-и-* (1)).

Уведення до словотвірної морфології поняття словотвірне гніздо дає можливість вивчати словотвір як ієрархічну систему, а не просто сукупність похідних, визначати і прогнозувати морфологічні процеси в контактній зоні. Типологічною ознакою дериваційних парадигм дієслів є їхнє внутрішнє структурування за частиномовними зонами девербативів. Дослідження морфологічної структури дієслова дає змогу виявити морфологічні типи, моделі, установити функціональну морфологічну класифікацію приголосних за типами палаталізації і депалаталізації.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі суспільством висуваються нові вимоги до системи освіти, методів і прийомів, що сприятиме на якісно новому рівні підготувати студентів до майбутньої трудової діяльності, а досягти високих результатів в умовах кредитно-модульної системи навчання можливо шляхом взаємодії традиційних та інноваційних технологій викладання. Перспективу подальших розвідок словотвірної морфології девербативів убачаємо у вивченні комплексних словотвірних одиниць (словотвірних гнізд і словотвірних парадигм), з'ясуванні морфологічних трансформацій дієслівних основ (коренів) при творенні три-, дво- й однозонних похідних сучасної української мови.

Список літератури

1. Демешко І. М. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Таблиці, схеми : [навч. посіб.] / І. М. Демешко. – Кіровоград : ПП «Інвест-Груп», 2008. – С. 84–97.
2. Дороз В. Ф. Методика викладання української мови у вищій школі : [навч. посіб.] / В. Ф. Дороз. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 176 с.
3. Семенов О. М. Культура наукової української мови : [навч. посіб.] / О. М. Семенов. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.
4. Тихонов А. Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка. Курс лекций / А. Н. Тихонов. – Самарканд : Изд-во Самарканд. ун-та им. А. Навои, 1971. – 387 с.
5. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : В 2 т. – [2-е изд., стер.] / А. Н. Тихонов. – М. : Рус. яз., 1990.

Демешко І. Н. Использование инновационных технологий в изучении словообразовательной морфологии в курсе «Теоретические основы современного украинского литературного языка» // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 2. С.263-268.

В статье раскрывается опыт работы в изучении словообразовательной морфологии в курсе «Теоретические основы современного украинского литературного языка» при взаимодействии с традиционными методами обучения, очерчена перспектива исследования отглагольных дериватов в украинском языке в контексте теоретических достижений современной лингвистики, выяснены особенности морфологических закономерностей в отглагольных словообразовательных гнездах с вершинным глаголом иноязычного происхождения.

Ключевые слова: *инновационные технологии, традиционные методы обучения, словообразовательная морфология, девербативы, словообразовательная парадигма, словообразовательное гнездо.*

Demeshko I. M. The usage of innovative technologies of teaching of word-building morphonology in the course «Theoretical foundations of the modern Ukrainian literary language» // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 2. – P. 263-268.

The article highlights features of the usage of innovative technologies in teaching of word-building morphonology in the course «Theoretical foundations of the modern Ukrainian literary language» in conjunction with traditional methods of teaching. The perspective of researching of verbal derivatives in the Ukrainian language in the context of the theoretical achievements of modern linguistics is outlined. The peculiarities of morphonological regularities in verbal derivational unit with apical verb of foreign origin is defined.

Key words: *innovation technology, traditional teaching methods, word-building morphonology, deverbatives, derivational paradigm, derivational unit.*

Поступила до редакції 29.04.2012 р.